

A MAGYARORSZÁGI VÉGVIDÉKI KATONASÁG JÁRANDÓSÁGAI A 17. SZÁZAD KÖZEPÉN

A magyarországi végvidéki katonaság fizetlensége történetírásunk egyik közhe-lye. Ezzel nem is szeretnénk vitatkozni, hiszen az eddig feltárt források ezt a teóriát látszanak alátámasztani. A folyamatot röviden a következőképpen foglalhatjuk ösz-sze: a fizetetlen katonaság a lakosságból élt, fizetése iránt a magyar rendek rendszeresen folyamodtak az uralkodókhoz, hangsúlyozva, hogy az ország bevételei mellett az örökös tartományok adóit is vegye igénybe. A királyi válaszokban visszatérő elem volt, hogy bár a központi kormányzat mindent megtesz a katonaság finanszírozása érdekében, de az örökös tartományok is kimerültek, és egyébként is sokat fordítanak a magyarországi végvidékre. A katonai fizetések előteremtésének ördögi köre olyan nehezen megoldható feladat elé állította a 16–17. századi Habsburg Monarchia igazgatását, aminek többé-kevésbé megnyugtató rendezése csak a 18–19. század fordulóján jött el. Tegyük hozzá gyorsan, hogy nemcsak a katonaság nem kapta meg rendszeresen és időben járandóságait. A Habsburg Monarchia központi pénz-ügyigazgatási szerve, az Udvari Kamara korabeli iratait böngészve valóban az a kép tárul elénk, hogy a különféle járandóságokra jogosultak beadványaikkal ostromol-ták a hivatalt fizetéseik, illetve leginkább fizetési hátralékaik kiegyenlítése miatt.

Jelen összefoglalás azonban most nem ennek a ténynek a hangsúlyozására foku-szál, hanem a miérteket kívánja felkutatni, és arra a kérdésre válaszolni, mégis ho-gyan sikerült többé-kevésbé a magyarországi végvidéki katonaság fizetését megolda-ni a 17. század közepén és második felében. Ismert, hogy a nyugati hadszíntéren zajló harmincéves háború (1618–1648) miatt csak nagyon esetlegesen és rendszertelenül jutottak el a végvidéki fizetéshez szükséges pénzek a magyarországi hadszíntérre.

Forrásbázist egyelőre a bécsi Udvari Kamara fennmaradt iratai szolgáltattak, így további kutatásokra lesz szükség a megállapítások igazolásához vagy éppen elvetéséhez (az egyes ausztriai tartományi levéltárakban, illetve a Magyar és a Szepesi Kamara, valamint a végvidéki főkapitányok családi levéltáraiban). Ismert továbbá, hogy az Udvari Hadi Fizetőhivatal 16–17. századi számadáskönyvei né-hány évtől eltekintve szinte teljes egészében hiányzanak. Ezekből a kötetekből lehetne megnyugtatóan regisztrálni a lezajlott végvidéki fizetéseket és azok ösz-szegbeli nagyságát, továbbá az egyéb járandóságok kifizetését. A kutatás jelen állása szerint valószínűleg egyszerűen selejtezés áldozatai lettek, de mint az újabb

kutatások is bizonyítják, egy-egy felbukkanó kötetre vagy számadáskivonatra azért lehet számítani.¹

Fő célunk, hogy több korábban már meglévő, szakirodalomban is felbukkanó ismeretet rendszerbe foglaljunk, ugyanakkor egy kicsit más szemszögből közelítsünk hozzájuk. Az elsőre sarkosnak tűnő megállapítások mögött azonban egy általános tendenciát fedezhetünk fel, miszerint a magyarországi végvidéki katonaság fizetése és ellátása egy kockázatos, nehéz, ugyanakkor jól jövedelmező üzlet a tőkeerős vagy vállalkozó szellemű egyének és csoportok számára. Munkánkban igyekszünk általános érvényű megállapításokat tenni az elvégzett alapkutatásokra építve. Rendszerbe foglalásukat azért is tartjuk fontosnak, mert segítségükkel átfogó (ha nem is teljes) kép rajzolható a 17. századi közepi magyarországi végvidéki finanszírozási rendszeréről.

Érdeemes tisztázni azonban a kora újkori végvidéki fizetés fogalmát is: nem ugyanazt jelentette a katona és a központi kormányzatszervek számára. A korabeli német nyelvű forrásokban rendszeresen előforduló *Gränizbezahlung* kifejezés mögött azonban egyértelműen egy több részből álló, összetett folyamat bújik meg. Véleményünk szerint nem szabad egyenlőségjelet tenni a korszakra vonatkoztatva a papíron kimutatott járandóságok és a rövid időn belül megkapott juttatások közé. Így fordulhat elő, hogy például nemcsak egy pápai magyar lovas hadnagy fizetésében mutatkoztak nagy hátralékok, de még a Magyar Királyság legfőbb rendi tisztségviselője, a nádor sem kapta meg teljes egészében járandóságait. Pedig az ő fizetését nem is a bécsi Udvari Kamara, hanem a pozsonyi Magyar Kamara utalta ki évről évre.²

Az Udvari Kamara levéltárában fennmaradt végvidéki kimutatásokat már sokan használták a magyar történetírásban. A szakirodalom alapján rendelkezünk egy általános képpel a magyarországi végvidéki katonaság fizetését illetően. Részletes összefoglaló azonban nem született a kérdésben. Takáts Sándor írt ugyan egy tanulmányt a katonai fizetésekről, de ő az általa közölt sok-sok értékes adatban végül nem teremtett rendszert. Fő mondanivalója egyébként a katonaság fizetelenségének hangsúlyozása volt. Minden intézkedésben magyarelles tendenciát vélt felfedezni, amely megállapítását egyébként – utalva arra, hogy a fizetelenséggel az osztrákok is tisztában voltak – már könyve egyik bírálója sem tudta elfogadni, mert szerinte nagyon egyszerű a magyarázat: „A katonákat azért nem fizették, mert nem volt pénz.”³ Összefoglalásunkban megpróbálunk válaszo-

¹ *Kenyeres István*: Hans Unterholtzer felső-magyarországi hadi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1595–1602). In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp. 2008. 222. A fennmaradt számadásokra lásd Kenyeres István – Pálffy Géza jelen számban közölt tanulmányát.

² *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Bp. 1991. 292–311.

³ *A–E: A magyar gyalogság megalakulása*. Írta Takáts Sándor. Bp. 1908. Századok 43. (1909) 425–435., itt: 433.

kat adni, hogy miért is nem volt elegendő pénz a rendszerben, és ha volt, akkor hogyan és milyen feltételek mellett zajlott le egy végvidéki fizetés.

A legújabb kutatások leginkább a végvidéki fizetés, finanszírozás és ellátás kapcsán a 16. századi gyakorlatot mutatták be. A szegényes forrásadottság és a meglévő kimutatások, zsoldfizetések, számadások és elszámolások sok esetben valóban téves vagy nem teljes képet nyújtanak. Sarusi Kiss Béla könyvében ugyanakkor kísérletet tett a végvidéki fizetési gyakorlat általános ismérveinek megállapítására. Bár valóban nagyon szűkös forrásbázissal dolgozott Murány kapcsán, de kimutatta, hogy a katonák fizetésük egy részét élelemben kapták meg, és az élélmester által a felvett élelmiszerről kiállított nyugtákat pedig beváltották a zsoldfizetés során. A folyamatot győri, komáromi és felső-magyarországi példákkal is illusztrálta.⁴

Pálffy Géza az 1576. és 1582. évi létszám- és zsoldkimutatás alapján 18–20 000 főre becsülte a magyarországi végvárrendszerben királyi zsoldon tartott katonaság létszámát, akiknek zsoldszükséglete éves szinten már megközelítette a 1 500 000 forintot (röviden Ft) a 16. század végén.⁵

Kenyeres István könyvében a Magyar Királyság végvidéki rendszerében lévő katonaság élelmiszereellátását és a végvárakhoz rendelt uradalmak szerepét vizsgálta. Kimutatta többek között, hogy a magyarországi uradalmak képesek voltak a 16. század második felében a hozzájuk rendelt helyőrségek élelmezésére (azaz fedezték az élelemben a katonaság részére kiadott fizetést), valamint a hiányok pótlására a kamarák által bérelt egyházi tizedek megnyugtató alapot jelentettek.⁶

A 17. század – különösen a harmincéves háború (1618–1648) és az azt követő időszak – folyamatai gyakran kimaradtak az eddigi vizsgálatokból. Kivételt Czigány István könyve jelent, aki a *Finanszírozás buktatói* című fejezetben körbejárta a kérdést. Sok szemléletes táblázattal és alapkutatási eredményekkel rögzíti a végvidéki iratos, azaz királyi zsoldon tartott katonaság létszámadatait, kitér ugyanakkor járandóságokra is. Kutatásaiból világossá válik, hogy a királyi zsoldon tartott, magyarországi végvidéki katonaság összlétszáma a 17. század közepén nagyjából 14–15 000 fő körül mozgott.⁷

A több száz kilométeres, az Adria-tenger partjától Erdélyig húzódó magyarországi végvárláncolat szervezetileg hat végvidéki főkapitányságra oszlott:

⁴ *Sarusi Kiss Béla*: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1.) Bp. 2008. 121–130.

⁵ *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvideki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995) 121–123.

⁶ *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.) Bp. 2008. 591.

⁷ *Czigány István*: Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadrendjébe. 1600–1700. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Bp. 2004. 102.

Károlyváros központtal a horvát tenger melléki vagy károlyvárosi, a Varasd központú vend (szlavón) vagy varasdi, a Kanizsa központú kanizsai, illetve 1600 után Kanizsa elleni, Győr központtal a győri, változó központtal (Léva, Érsekújvár, Sempte) a bányavárosi, és végül a felső-magyarországi főkapitányság, amelynek főkapitánya Kassán székelt. Az utóbbi generalátus keretén belül időről időre újjáélesztették a tiszántúli főkapitányi posztot is. Ezekkel a határvédelmi elemekkel párhuzamosan működött a kerületi főkapitányságok rendszere, amelyek alapjaiban követték a fent említett struktúrát, de egyes esetekben el is tértek tőle.⁸

Az itt szolgáló katonák között több csoportot tudunk elkülöníteni: a várakban ugyan első sorban királyi zsoldon tartott magyar és német végvári katonaság szolgált, de őket kiegészítették a szabadlegények, földesúri megyei csapatok, akiknek összlétszámát megbecsülni is nehéz. (A Győri Főkapitányság váraiban 1701-ben például 1619 királyi zsoldon tartott katona mellett 875 szabad rendű fegyveres szolgált.) Egyetérthetünk Végh Ferencsel abban, hogy különlegességük abban is kifejezésre jutott, miszerint ők nem havi fizetés fejében, hanem az általuk művelt föld földesúri járadékok alóli mentessége fejében szegődtek katonának. Így a 17. század közepére a magyarországi nagybirtokosok jelentős számú, szabadlegényekből álló magánhadseregére is szert tettek.⁹

A magyarországi végvárrendszer szervezetében és társadalmában is sokszínű, és többnyire jól alkalmazkodott a helyi lehetőségekhez. Igaz ez nemcsak a várakra és a katonaságra, de – mint majd látni fogjuk – ez a változatosság megjelent a végvidéki fizetések rendszerében is. Összefoglalásunk most kizárólag a fizetésük szerint az Udvari Kamara által adminisztrált, királyi zsoldon tartott magyar és német végvidéki katonaságra koncentrál a 17. századi közepi időszakot áttekintve.

A végvidéki fizetések gyakorlata a 17. század közepén

A végvidéki fizetésre kiküldött biztosok utasításából lehet rekonstruálni, hogy az Udvari Kamarának milyen elképzelései és elvárásai voltak a készpénz és a posztójárandóság kiadásakor. Elsőként előírták, hogy a német és magyar végvidéki katonaság az adott végvidéki fizetésen mekkora járandóságot kap meg, azaz hány havi zsoldot folyósítanak nekik készpénzben és posztóban, illetve ennek mekkora a pénzben kifejezett értéke. A fizető biztos számára az Udvari Hadi Fizetőhivatal a posztót már előkészítette: becsomagolta, átkötötte és szekerekre pakolta, így neki már csak az erről szóló irományokat és nyilvántartásokat kellett átvenni. A pénzt közvetlenül az

⁸ Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). Történelmi Szemle 38. (1996) 190–192.

⁹ Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. Hadtörténelmi Közlemények 122. (2009) 443–458.

elutazás előtt az Udvari Hadi Fizetőhivatal pénztárában kellett felvenni és különös gonddal kellett egyik végvártól a másikig szállítania, ugyanakkor a pénzt az Udvari Hadi Fizetőhivatal kiküldött embere kezelhette végig az út során. A mustramesterrel közösen kellett a seregírnoknál lévő mustraíveket ellenőriznie, majd ezt követően nekik is el kellett végeznie a mustrát. Ezen személyesen kellett jelen lennie, és a katonákat fel kellett esketnie és ügyelnie, hogy minden katona saját személyében legyen jelen és ne mások nevében. Külön felhívták a figyelmet, hogy a seregírnokot is kötelezze esküre, hogy a közölt adatok feleljenek meg a valóságnak. Ha valamely katona még nem szolgált annyi hónapja, mint a most kiutalt fizetés, annak csak annyit számoljanak el, amennyi a tényleges szolgálata. Az így keletkező maradványt pedig szétoszthatja az özvegyek és árvák között. A végvidéki fizetés egy különleges jelensége a be nem töltött katonahelyeken (*blinde Lüken, Vortplätzen*) lévő ellátmányok kiutalása különféle személyeknek: ezekre az utasítások értelmében a győri és bányavárosi végvidéken is külön figyelni kellett. Az utasítás a katonaság egy-egy stratégiájára is rávilágít: gyakran előfordult ugyanis, hogy a katonák a nekik magasabb áron kímért posztót továbbadták, ezért a biztosnak előírták, hogy különösen ügyeljen az elszámolás során a beváltásra. A posztó levágásánál különben se keresse a biztos a saját hasznát, de ezt a fizetőhivatal kiküldött emberével is tartassa be. A posztókiadásnál Ófelsége számára származó haszonról azonban tegyen jelentést. Az utazás során figyelnie kellett, hogy ne legyenek magasak az útiköltségek, számadást kellett vezetnie és hazaérkezés után nyolc napon belül jelentést kellett tennie. A fizetés során készült különféle kimutatásokat, irományokat az Udvari Hadi Fizetőhivatalban kellett leadni, azok ugyanis a hivatali számadás mellékletét képezték.¹⁰

A 17. században nem mindegyik végvidék finanszírozását az Udvari Kamara, illetve a mellette működő kifizető pénztárak számolták el. A horvát végvidéket a karintiai, a tenger melléki végvidéket a krajnai, a vend végvidéket a stájer rendek finanszírozták, az alsó-ausztriaiak pedig a győri magyar katonaságot fizették, és ami fontos: a kiadott járandóságokat saját fizetőmesteren, saját adminisztrációs és

¹⁰ Johann Jakob Wibmer az Élelmezési Főhivatal vezetője, mint a bányavárosi végvidéki fizetésre az Udvari Kamara által kiküldött biztos részére kiadott utasítás. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: ÖStA FHKA HFU) 1682.10.31. (Kt. 668. fol. 708–714.) Az erre a végvidéki fizetésre Ferdinand Kayser von Löwenstein udvari hadi fizetőmester részére kiadott utasítás gyakorlatilag – ugyan kevesebb tartalommal – megegyezik az előzővel. Uo. 1680.12.04. (Kt. 635. fol. 173–176.) Ha megnézzük az 1650-es évekből fennmaradt végvidéki fizetésre szóló utasításokat, kis különbségektől eltekintve hasonló szövegekkel találkozunk, mindegy, hogy melyik, az Udvari Kamara által adminisztrált végvidéki fizetésről van szó. Uo. 1658.02.28. (Kt. 466. fol. 141–144.) Utasítás Hans Gschwind udvari hadi fizetőmester részére a győri végvidéki fizetés (győri német katonaság, balatoni magyar katonaság) folyósítása kapcsán. Uo. 1658.05.20. (Kt. 467. fol. 107–112.) Utasítás a Kanizsa elleni és báni végvidéki fizetésre kiküldendő biztosok – Johann Hoffmann alsó-ausztriai számvevősi tiszt és Quirin Koller udvari hadi fizetőhivatali ellenőr – részére.

logisztikai háttérrel juttatták el a végvidékre.¹¹ Felső-magyarországi elszámolással és kimutatással is csak elvétve találkozunk az Udvari Kamara iratai között, mert az ottani magyar katonák a Szepesi Kamara pénztárán keresztül kapták meg járandóságukat (a fizetést azonban többször a Magyar vagy az Udvari Kamara utalványával pótolták ki). A többi végvidéki fizetés adminisztrálása (a győri németek és a balatoni végvárkörzet magyar katonasága – kivéve az Alsó-Ausztria által fizetett győri főkapitányt, a bányavárosi, illetve a báni és Kanizsa elleni végvidékek) tehát az Udvari Kamarára és az Udvari Hadi Fizetőhivatalra hárult, ők utalványozták ki az oda szánt összegeket, és ők számolták el az erre a célra a különböző pénztárakba befolyt örökös tartományokból és a Magyar Királyságból származó bevételeket.

1. táblázat Az Udvari Kamara által adminisztrált végvidéki fizetések időpontja és a járandóságok 1630–1682 között

Év	Győri főkapitányság	Bányavárosi végvidéki főkapitányság	Kanizsai és báni végvidéki főkapitányság
1630	németek és magyarok: 2 havi készpénz, 2 havi posztó		
1632 (1633)		németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó	2 havi készpénz, 3 havi posztó
1634	németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó		
1636		németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó	
1637			3 havi készpénz, 2 havi posztó
1638	németek és magyarok: 3 havi készpénz, 2 havi posztó		
1639		magyarok: 4 havi készpénz, 6 havi posztó	
1640			4 havi készpénz, 6 havi posztó
1641		magyarok: 3 havi készpénz, 5 havi posztó	
1643			3 havi készpénz, 5 havi posztó
1649	németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó		
1650		németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó	2 havi készpénz, 2 havi posztó
1651		németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó	

¹¹ Külön hangsúlyozzuk, hogy a fenti megállapítás nem vonatkozik a Habsburg Monarchia egyes örökös tartományai által közvetlenül az Udvari Hadi Fizetőhivatal részére tett átutalásokra. Ismert a szakirodalomból, hogy a sziléziai rendek Felső-Magyarországra, a cseh és a morva rendek pedig az alsó-magyarországi végvidékre utaltak célirányosan pénzt. Kutatásaink során egyelőre nem találtunk arra adatot, hogy a 17. század közepén, második felében ők közvetlenül a végvidékre szállítottak volna posztó- vagy készpénzfizetést. Annál jelentősebb viszont ezeknek a tartományoknak a hozzájárulása az Udvari Hadi Fizetőhivatal bevételeihez. A sziléziai rendek által folytatott 16. századi gyakorlatra lásd *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az Udvari Pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények* 78. (2007) 2. sz. 114–115.

Év	Győri főkapitányság	Bányavárosi végvidéki főkapitányság	Kanizsai és báni végvidéki főkapitányság
1652		németek: 1 havi készpénz és 2 posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	4 havi készpénz, 6 havi posztó
1653	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, balatoni magyarok: 2 havi készpénz és 3 havi posztó	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1654	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, balatoni magyarok: 2 havi készpénz és 3 havi posztó	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	4 havi készpénz, 6 havi posztó
1655	németek: 1 havi készpénz és 1 havi posztó, magyarok: 3 havi készpénz és 3 havi posztó		4 havi készpénz, 6 havi posztó
1656		németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1658	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 3 havi készpénz és 3 havi posztó		6 havi készpénz, 4 havi posztó
1659		németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1660	németek: 1 havi készpénz és 1 havi posztó, magyarok: 2 havi készpénz és 2 havi posztó	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1663			4 havi készpénz, 6 havi posztó
1664	németek és magyarok: 2 havi készpénz, 3 havi posztó	németek: 1 havi készpénz és 2 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1668		németek: 4 havi készpénz és 4 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	4 havi készpénz, 6 havi posztó
1670		németek: 4 havi készpénz és 4 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1671	németek: 2 havi készpénz, 4 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó		
1672		németek: 2 havi készpénz, magyarok: 2 (6) havi készpénz	2 havi készpénz
1673			6 havi készpénz, 12 havi posztó
1674	németek: 2 havi készpénz, 4 havi posztó		
1676			6 havi készpénz, 6 havi posztó
1677	németek: 1 havi posztó	németek: 2 havi készpénz és 4 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1678	németek: 2 havi készpénz, 4 havi posztó		
1679			9 havi készpénz, 9 havi posztó
1681		németek: 2 havi készpénz és 4 havi posztó, magyarok: 4 havi készpénz és 6 havi posztó	
1682	németek: 2 havi készpénz, 4 havi posztó		9 havi készpénz, 9 havi posztó

Forrás: lásd a jegyzetben¹²

¹² ÖStA FHKA HFU 1670.11.12. (Kt. 528. fol. 83–86.). Az 1671–1682 közti adatokat az alábbi iratok segítségével tudtam megadni: Győr Uo. 1686.05.01. (Kt. 709. fol. 17.), Kanizsa Uo. 1682.12.12.

Az 1. táblázatból látható, hogy a tárgyalt 53 évben 16 olyan év volt, amikor az Udvari Kamara az általa adminisztrált egyik végvidéki fizetés kiutalását sem teljesítette. Feltűnően hosszú időszak volt az 1644–1648 közötti 5 éves periódus, amit minden bizonnyal a harmincéves háború tetemes kiadásai indokolhattak. Az 1650-es években ugyanakkor szinte minden évben volt végvidéki fizetés valamelyik főkapitányságban, de az is látható, hogy az 1660-as években megint sok olyan évvel találkozunk, amikor nincs adatunk a járandóságok kiutalására. A készpénz és posztó járandóságok kiutalása valóban nagyon egyenetlenül történt, különösen jól illusztrálható mindez, ha csak az egyes végvidékeket szemléljük. A győri főkapitányság német katonái és a balatoni várkörzet magyar katonái részére 1638 és 1649 között – tehát 10 éven keresztül –, továbbá 1675 és 1680 között – 6 éven keresztül – nem történt az Udvari Kamara részéről készpénz- és posztófizetés kiutalása. Mindeközben a Kanizsa elleni végvidék magyar katonasága 3–4 évente szinte biztosan számíthatott valamekkora járandóságra. A Szepesi Kamara által a felső-magyarországi magyar végvári katonaságnak tett kiutalások kapcsán egyelőre a fennmaradt számadások nyújtanak támpontot. Bizonyos, hogy az 1642., 1656., 1658. és 1662. évben a kassai, tokaji, szatmári, szendrői, ónodi, putnoki és diósgyőri végvidéki katonák kaptak végvidéki fizetés gyanánt készpénz és posztóellátmányt. A Szepesi Kamara a 17. században évről évre kiutalta viszont a kassai helyőrség, a szendrői német katonaság, valamint felső-magyarországi főkapitány járandóságát.¹³

A végvárrendszer sokszínűsége tetten érhető abban is, hogy folyamatos változásban volt: voltak olyan várak és helyőrségek, amelyek bekerültek és voltak, amelyeket kivettek onnan. Lipótvár szemléletes példa, hiszen ezt az erődítményt csak Érsekújvár 1663. évi török általi elfoglalása után kezdték el építeni. Helyőrsége fizetésének és ellátásának adminisztrálása ráadásul a Magyar Kamarára hárult, ugyanakkor bizonyos esetekben Morvaország hadiadójából fedezték annak költségeit.¹⁴

(Kt. 670. fol.113–114.) és Uo. 1682.06.06. (Kt. 663. fol. 225–228.); Az 1672. évi bányavárosi végvidéki fizetés esetében eredetileg 2 havi zsoldot tett volna ki készpénzben, de végül Esterházy Pál főkapitány közbelépésére a lázadók ellen táborba szálló magyar katonaság 6 havi zsoldot kapott. Uo. 1673.01.08. (Kt. 553. fol. 157–170.); Az 1677–1682 közötti időszakra lásd Uo. 1682.10.31. (Kt. 668. fol. 603–734. itt: 707.) és 1680.12.04. (Kt. 635. fol. 122–193.). Az 1632. évi kanizsai és báni végvidéki fizetés kapcsán a másoló minden bizonnyal tévedett, mert az udvari hadi fizetómester egy 1635. évi jelentése szerint a végvidéki fizetésre (2 havi készpénz és 3 havi posztó) 1633 júliusában került sor, lásd uo. 1635.04.14. (Kt. 357. fol. 31–36.). Mivel tanulmányunk célja a végvidéki finanszírozás rendszerének megértése, ezért a létszámadatoktól, és a havi fizetések mögött rejtőző tényleges számok közlésétől eltekintünk. Ennek feldolgozása egy részletesebb, nagyobb összefoglalás feladata lesz. A kimutatások adatait felhasználta *Czigány I.*: Reform vagy kudarc i. m. 106.

¹³ *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. (Fons könyvek 4.) Bp. 2013. 235–236.; *Kenyeres István*: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. Fons 24. (2017) 38.

¹⁴ *Oross A.*: A Magyar Királyság törökellenes i. m. 246.

A Kanizsa elleni főkapitányságban az 1670-es évek elején végrehajtott redukció miatt többek között Pölöske, Kemend és Kapornak helyőrségeitől váltak meg.¹⁵

A magyarországi végvidéki katonaságnak nem volt egységes fizetési rendszere. Egy-egy helyőrségen belül is változtak az adott ranghoz kapcsolódó járandóságok, de az egyes végvidéki főkapitányságok fizetési rendszerében is eltérést tapasztalunk. Erről a 17. század közepén készített, az udvari kamarai tanácsosok számára összeállított kézikönyv részletesen írt. A győri németek ennek értelmében 1 havi, míg a balatoni magyarok 3 havi készpénzre voltak jogosultak évente. A németek posztójárandósága 2 havi zsoldot tett ki, míg balatoni társaik a kézikönyv tanúsága szerint 8 havi posztót várhattak. Mindeközben az 1660-as évek második feléig túlnyomórészt magyar végvidéki katonasággal megrakott bányavárosi, illetve a Kanizsa elleni és báni végvidéki várak helyőrsége 6 havi készpénz és 4 havi posztó járandóságra volt jogosult. A bányavárosi németek ugyanakkor 1 havi készpénzt, továbbá 2 havi posztó járandóságot várhattak évente. A Magyar Kamara által a Szepesi Kamarán keresztül adminisztrált felső-magyarországi végvidéki fizetés elvileg éves szinten 6 havi készpénzt és 4 havi posztót jelentett a katonaságnak. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a kamarai számadásokban a főkapitány, a főkapitány-helyettes, a várnagyok, a kassai hajdúk, a tüzérek és a szendrői német csapatok rendszeresen feltűnnek, hiszen azokat a rendes kamarai bevételekből fizették minden évben. A kézikönyv ugyanakkor egyértelművé tette a jövődő kamarai tanácsosok számára, hogy a német katonaság a győri és bányavárosi főkapitányságban évente 6 havi élelmiszerjárandóság felvételére tarthat igényt, a magyar helyőrségek közül pedig csak a balatoni magyarok, valamint a komáromi és a tatai katonák kaptak gabona, bor és só járandóságot.¹⁶

Hasonlóan vegyes képet mutat a horvát végvidék. Itt egy 1657. évi megállapodás értelmében a katonák 11 havi járandóságra voltak jogosultak, amiből 6 havi készpénz és 5 havi posztó illetve meg őket. A finanszírozó karintiai rendek ugyanakkor megállapították, hogy ha a katonák élelmet vettek fel, akkor azt fele részben a készpénz, fele részben a posztó járandóságból kellett levonni. A krajnai rendek 6 havi járandóságot szállítottak gabonában, míg a katonák 3 havi készpénzre és 3 havi posztó ellátmányra voltak jogosultak.¹⁷

¹⁵ ÖStA FHKA HFU 1682.12.12. (Kt. 670. fol. 107–129.) Az 1670-es évek elején végrehajtott reformintézkedésekre, köztük a végvári katonaság redukciójára jelen összefoglalásban nem térek ki, annak újabb, részletes feldolgozását lásd *Czigány I.*: Reform vagy kudarc i. m. 122–129.

¹⁶ *Hansdieter Körbl*: Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 54.) Wien 2009. 387–398., 402–404.

¹⁷ *Peter Trawnicek*: Tuchsold und Landschaftsjuden: Beiträge zur Geschichte der Soldzahlung in Tuch durch die niederösterreichischen Stände und ihrer Finanzierung durch Wiener Juden im 17. Jahrhundert. Phil. diss. Wien 2000. 42.

A győri német katonaság járandóságai alapján kicsit közelebb kerülhetünk a végvidéki fizetés rendszerének megértéséhez. A helyőrség ellátmányáról 1639-ben adott ki általános rendelkezést (*Ordinanz*) III. Ferdinánd magyar király (1637–1639). Ennek értelmében a katonákat 12 hónapra fizették, amelyből 6 hónapot élelemben, 3 hónapot posztóban, 1,5 hónapot pénzben számoltak el, járt továbbá 1,5 hónap jóváírás (a leszereléskor fizetendő maradvány) is. 1655-re módosult a finanszírozás rendje, miszerint a 6 hónap élelem mellé 1 hónap készpénz és 1 hónap posztó járt. A 11 havi fizetség úgy jött ki, hogy 2 további hónapot az alsó-ausztriai rendek hozzájárulásként (*Lehen*) fizettek, valamint a győri sóhivataltól 1 hónap zsoldot sóban vehettek fel a katonák. Úgy tűnik, az igazi nagy módosításra 1672-ben került sor, hiszen az ebben az évben kelt újabb uralkodói rendelet értelmében már csak 10 havi finanszírozást hagytak jóvá: ebből 7 hónap volt az élelem, 1 hónap a pénz és 2 hónap az alsó-ausztriai rendek hozzájárulása. Vita abban volt, hogy a győri katonák képviselői szerint 10 hónapot biztosítana az Udvari Kamara különböző forrásokból, és ezen felül járna még a két hónap Alsó-Ausztriából. Az ebben a korszakban az Udvari Kamara számvevőségeként működő Alsó-ausztriai Számvevőség azonban okfejtésében egyértelművé tette, hogy az alsó-ausztriai rendek által adott részt az éves zsoldba bele kell érteni. A győri németek esetében így válik érthetővé, hogy miért kapnak ennyire kevés járandóságot viszonylag nagyobb időközökkel. Ha tehát 3 évente kaptak 3 havi készpénz és 3 havi posztó járandóságot, azzal tulajdonképpen megkapták teljes készpénz és posztó járandóságukat az adott évre, pontosabban azt a részt, amit az Udvari Kamara adminisztrált. A 7 havi zsoldot jelentő élelmiszer kiutalása az Udvari Kamara által felügyelt győri élelmezési hivatalból rendszeresen és hiány nélkül megtörtént. A fenti táblázatos kimutatásban ugyanakkor – érhető okból, hiszen azt nem az Udvari Kamara adminisztrálta – nem szerepel az alsó-ausztriai rendek által a győri németeknek kiutalt pénz és posztójárandóság, amit a forrásaink gyakran *Lehen*ként emlegetnek. Pedig egy kimutatás szerint a győri katonák *Lehenje* kifizetésére Karl Prenner alsó-ausztriai rendi pénztáros 1648–1652 között minden évben utalt ki összegeket.¹⁸

Nem csak a győri végvidékre jellemző azonban, hogy különböző helyekről fizetik a katonákat, erre a kanizsai végvidéken is találunk példát, mert Keglevich Péter főkapitány-helyettes posztóellátmányát ugyan az Udvari Kamara számolta el, de a 6 havi készpénz járandósága a Magyar Kamara pénztárát terhelte.¹⁹ A gutai német szabad század fizetését az 1670-es évektől a Magyar Kamara állta, de az élelmiszer járandóságukat minden hónapban Komáromból kapták meg, így azt az Udvari

¹⁸ *Trawnicek, P.*: Tuchsold i. m. 127–132.

¹⁹ ÖStA FHKA HFU 1654.11.12. (Kt. 450. fol. 17–26.)

Kamara számolta el.²⁰ A pozsonyi kastélyban lévő német katonaság és a komáromi német és magyar helyőrség 2 havi készpénz és 4 havi posztó ellátmánya 1673-ban szintén a Magyar Kamara bevételeit terhelte. Az Udvari Hadi Fizetőhivatal tisztje Bartholomeus Grimus a fizetés során elutazott Pozsonyba és ott a magyar kamarai pénztárból erre a célra 15 000 Ft-ot vett fel lengyel pénzermékben.²¹

A végvidéki fizetésről szóló jelentésekben visszatérő elem, hogy nem csak a mustrán megjelent katonák kaptak ilyenkor fizetést, és írták jóvá számukra a felvett élelmiszert. Az elhunyt katonák özvegyei és árvái is számíthattak valamennyi járandóságra. Mivel a végvidéken gyakori eset volt, hogy a katonák török fogságba estek, ezért külön kiemelendő, hogy az ilyen katonák hozzátartozói is felvehették az éppen esedékes zsoldot. A fizetőmesterek ugyanakkor szigorúak voltak azokkal a katonákkal, akik nem jelentek meg személyesen, mert éppen – egyéként központilag tiltott – portyán vagy kereskedelmi tevékenységen voltak.²²

Láthatjuk tehát, hogy a német katonaság részére a készpénzben történő fizetés leginkább csak papíron létezett: a gyakorlatban elsősorban élelemben (kenyér, bor/sör), sóban, posztóban kapták meg járandóságukat. A különféle kimutatások, tervezetek azonban a természetben kiadott „fizetés” értékét kifejezték pénzben (elszámolási forintban) is. A csavar a történetben mindig az elszámolásoknál következett be. A posztóval való üzletelés során a felvásárlási ár egy részéért adták ki a katonáknak a különböző minőségű posztót: ez ismert mind a magyar, mind az osztrák szakirodalomból. Ezt a tényt nem tagadva inkább azt érdemes hangsúlyozni, hogy ez az üzleti nyereség a rendszer része. A korszakban erről nemcsak a már több összefüggésben említett kamarai kézikönyvben olvashatunk, de a kamarai ügyiratok rendszeresen visszatérő eleme a végvidéki fizetés során elért „Zustand” kimutatása is.²³ A posztószállításba pénzt és tőkét befektető, ezzel

²⁰ ÖStA FHKA HFU 1682.10.31. (Kt. 668. fol. 603–734., itt: 659.)

²¹ ÖStA FHKA HFU 1673.01.15. (Kt. 553. fol. 260–265.)

²² Az 1669. évi győri magyarok számára Alsó-Ausztria által teljesített végvidéki fizetésről készített jelentés ezekre az apró, mindennapi élet részét képező adalékokra is rávilágít. Hat veszprémi huszár ugyanis nem jelent meg, de a tisztjeik elmondták, hogy ők a hódoltságban vannak, ahol adósságokat hajtanak be. Mások ugyanakkor jelezték neki, hogy a keresett huszárok valójában portyán vannak. („[...] dass sie in die Turkey umb schulden einzufordern, andere aber mich berichtet, das sie auf par-teien gangen wahren“). Esetükben a fizetésükért a feleségeik jelentkeztek. A fizetőmester azonban kijelentette, hogy nem fizet nekik, hiszen tudhatták, hogy jön a fizetés és csak pár napja mentek el. Közben megjöttek a huszárok, jelentkeztek a seregírnoknál, majd a fizetőmester után lovagoltak Pápára, ahol a főkapitány beavatkozása hatására kifizette őket, de figyelmeztette őket, hogy a jövőben, aki nincs jelen, az semmit sem kap. Jelentette azt is, hogy a foglyok pénzét az özvegynek vagy barátoknak adta ki. ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) 1669-5-6.

²³ *Tnaunicek, P.*: Tuchsold i. m. 29., *Körbl, H.*: Die Hofkammer i. m. 390. A posztóval kapcsolatos nyereség elszámolása gyakorlatilag egyidős a végvidéki fizetéssel. Már az 1570. évi hadi fizetőmesteri számadásban is szerepelt ilyen tétel. Lásd *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. 102. Sőt, amikor az Udvari Kamara az 1672. évi végvidéki fizetés kapcsán kikérte az Alsó-Ausztriai Számvevőség véleményét, ők az őrizetükben lévő régi hadi fizetőmesteri számadásokra hivatkozva a következőket

bizonyos kockázatot vállalók tevékenységét valójában ezzel az elismert részese-déssel honorálta az udvar. Adatok utalnak arra is, hogy az alsó-ausztriai rendek által a Győri Főkapitányság váraiba szánt végvidéki fizetés szállítása során egy kis utazó boltocska is a konvojjal tartott. Az ékszereket, fegyvereket és egyéb kisebb holmikat magukkal szállító kereskedők a posztóbeszállítók megbízottjai voltak. Így lehetőség nyílt számukra, hogy az áruk eladásával további haszonra tegyenek szert.²⁴ Több kimutatás és udvari kamarai akta is tárgyalja a posztószállítás kapcsán szerzett nyereséget, így talán nem tekinthetjük véletlennek, hogy ebben az üzletben nemcsak a sziléziai vagy morva takácsok, de az alsó-ausztriai rendi fizetőmesterek, vagy éppen Ferdinand Sigmund Kurz birodalmi alkancellár is érdekelt volt a 17. század közepén.²⁵ Az Udvari Hadi Fizetőhivatalban a katonaság fizetéséhez folyamatosan tároltak posztót és halmoztak fel nagyobb készleteket. Egyfajta posztóraktárként is elképzelhetjük, gyakorlatilag bárki bármikor szállíthatott be ide anyagot.

A végvidéki fizetés során felmerülő költségek

A posztó- és pénzszállítás azonban időben sokáig tartott, és igen nagy szállítási költségeket emésztett fel, ez is egy magyarázat arra, hogy miért is van ritkábban végvidéki fizetés. A végvidéki fizetés Bécsből indulva és oda visszatérve több hétig tartott. Az 1658. évi Kanizsa elleni és báni végvidéki fizetés 1658. június 13-a és augusztus 11-e között, az 1669. évi Alsó-Ausztria által teljesített győri végvidéki fizetés 1669. március 18-a és április 10-e között, az 1681. évi bányavárosi végvidéki fizetés február 26-a és április 25-e között zajlott le.²⁶ Az Udvari Kamara is tisztában volt azzal, hogy a nagy időráfordítással zajló végvidéki fizetést az általa adminisztrált három főkapitányságba egyszerre lehetetlen leszállítani. Ebben az esetben a fizetést végző biztosok, mustramesterek, udvar hadi fizetőhivatali

jelentették. Wolfgang Pichler magyarországi hadi fizetőmester 1532-ben és 1533-ban a pénzváltással, míg 1538-ban és 1539-ben Blasius Piller hadi fizetőmester a posztó beváltásával ért el nyereséget a végvidéki fizetés során. Ha hihetünk a jelentés mellékleteként fennmaradt egyik kimutatásnak, akkor az Udvari Hadi Fizetőhivatal 1624 és 1670 között a pénz- és posztóbeváltásból 2 056 407 Ft nyereséget könyvelt el! (356 279 Ft-ot a pénz átváltásából, 1 700 128 Ft-ot a posztó beváltásából.) ÖStA FHKA HFU 1670.11.12. (Kt. 528. fol. 97–98., 103–106.)

²⁴ *Trawnicek, P.*: Tuchsold i. m. 46–47.

²⁵ Kurzal az Udvari Kamara 1653-ban és 1654-ben is kötött szerződést posztószállításról. Eredetileg a stájer rendek által, a végvidéki szükségletekre megajánlott pénzre terhelték, de annak akadozása miatt fedezetként végül az alsó-ausztriai rendek által fizetendő Quotent kötötték le. Kurz azért vonakodott az 1656. évben teljesíteni a szerződésben megállapított posztó leszállítását, mert a tartomány sem fizette még ki neki az ígért összeget. ÖStA FHKA HFU 1653.08.21. (Kt. 443. fol. 225–240.) és uo. 1656.03.23. (Kt. 458. fol. 154–176.)

²⁶ Sorrendben: ÖStA FHKA HFU 1658.08.20. (Kt. 468. fol. 48–75.); Uo. 1682.10.31. (Kt. 668. fol. 603–734.); ÖStA KA AFA 1669-5-6.

alkalmazottak több hónapig távol lennének Béctől, és a posztó szállítási költségei is sokkal magasabbra rúgnának. Sőt – ahogy fogalmaztak véleményükben az Udvari Kamara tanácsosai –, a szükséges pénzek összegyűjtése elé is komoly akadályok gördülnek.²⁷

A végvidéki fizetés során előírás szerint számíthattak fel utazási költséget a delegáció tagjai, azaz a mustramester, vagy éppen az Udvari Hadi Fizetőhivatal kiküldött embere. Fizetni kellett továbbá a biztosító konvoj tagjait és a szállító járműveket, de elszámolható költség volt a posztók megfelelő nagyságú levágása és a csomagolás is. Az 1656. évi bányavárosi végvidéki fizetésnél 3593 Ft-ot számolt el az Udvari Hadi Fizetőhivatal megbízottja, miközben a teljes végvidéki fizetés (készpénz és posztó) 232 781 Ft-ra rúgott, az 1658. évi kanizsai végvidéki fizetés során 6406 Ft-ot tettek ki az elszámolt úti költségek (miközben a leszállított pénz és posztó értéke 131 634 Ft volt). Az adatok annak fényében tűnnek soknak, hogy míg az 1656. évi bányavárosi végvidéki fizetés során elszámolt pénz a Magyar Kamara adott évi bevételeinek (127 897 Ft) 3%-a, addig az 1658. évi kanizsai végvidéki fizetésre szánt plusz pénz a Szepesi Kamara adott évi bevételeinek (66 085 Ft) 10%-a, és csak egy-egy végvidékről van szó.²⁸ Az 1664. évi Alsó-Ausztria által a győri magyar katonaságnak teljesített végvidéki fizetés során is 1900 Ft-ot számolt el a rendek fizető biztosa.²⁹

A magas szállítási költségek és a pénzszállítás veszélyei miatt gyakran váltókkal operálva „jutott el” a pénz Bécsből vagy éppen Prágából a kívánt helyekre. Több apró adat is van, hogy különösen a felső-magyarországi végvidéki fizetés így érkezett meg Kassára. A Szepesi Kamara bevételei között gyakran fordulnak elő a 17. században a váltók beváltására kiadott összegek. Ezek minden bizonnyal a Magyar Kamara (vagy éppen az Udvari Kamara vagy egy magános) által a végvidéki fizetésre kiállított kötelezvények voltak. Az 1656. évi felső-magyarországi végvidéki fizetésre Szelepcsényi György magyar kancellár vállalta a szükséges pénz és posztó előteremtését. Az erről szóló uralkodói előterjesztésben – Zichy Istvánra, a Magyar Kamara elnökére hivatkozva – le is írta az Udvari Kamara, hogy nemcsak a Szepesi Kamara bevételei szenvednek nagy károkat a lengyelországi zavaros helyzet miatt, hanem emiatt mostanság nehéz olyan megbízható embert találni Felső-Magyarországon, aki a szükséges mennyiségű készpénzzel rendelkezik a kiállított nyugta beváltásához.³⁰ Ez a rendszer azonban egy már a 16. században is működő eljárás továbbélése. H. Németh István hívta fel a figyelmet arra, hogy egyes

²⁷ ÖStA FHKA HFU 1657.11.13. (Kt. 465. fol. 31–53.)

²⁸ *Kenyeres I.*: A Magyar és a Szepesi Kamara i. m. 9.; *Oross András*: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében. Fons 15. (2008) 149.

²⁹ *Traunicek, P.*: Tuchsold i. m. 178–179.

³⁰ ÖStA FHKA HFU 1656.04.02. (Kt. 459. fol. 3–26.)

felső-magyarországi kereskedők, de maguk az ott lévő városok is milyen nagy intenzitással kapcsolódtak be a Szepesi Kamarának folyósított hitelezés mellett a környék váraiban állomásozó helyőrségek étellemmel és posztóval történő ellátásába.³¹

A katonaság étellemezése, finanszírozása és a váltók rendszere tehát a végvárrendszer kialakulásától kezdve nagyon szorosan összekapcsolódott a 16–17. századi magyarországi végvidéki finanszírozásban. Minderre a szakirodalomban és a korabeli levéltári forrásokban is találunk bőségesen példát. A várak étellemmel való ellátására és a finanszírozási rendszer összetettségére kiváló adalék, ahogy Tar János nagyszombati marhakereskedő a Magyar Kamara által Thököly Sebestyén nevére kiállított váltók fejében szállított ételmet és biztosított fizetést Nagybánya helyőrségének. Az is kitüntetett figyelmet érdemel, hogy a szóban forgó váltók nürnbergi kereskedőkhöz vándoroltak.³²

Nemcsak a végvidéki katonaságnak járó ellátmányok, de az egyénekkal történő elszámolások és a hátralékok kérdése is sok problémára adott okot – éppen a rendszer változatossága miatt. Szolgálatból történő kilépéskor vagy lemondáskor, esetleg özvegyek kérésére az elhunyt katona járandóságairól úgynevezett *Restzettel* állított ki a Főmustramesteri Hivatal. A főmustramester illetékessége egyébként az összes végvidéki főkapitányságban szolgáló iratos végvári katonára kiterjedt. Egy ilyen hátralék megállapításánál nem volt mindegy, hogy a mustramester éves szinten 12 havi fizetéssel kalkulált, miközben az Udvari Kamara csak 10 (vagy kevesebb) havi fizetést számolt el. Egy-egy ilyen hivatali tévedés, a hátralékok kimutatását ellenőrző Alsó-ausztriai Számvevőség alkalmazottaiból meglehetősen heves érzelmi reakciókat váltott ki.³³

Adatok utalnak arra, hogy a katonák a hátralékokról kiállított igazolásokat olykor pénzért el tudták adni. Ha hihetünk egy, a végvidéki kifizetésről készített összefoglaló jelentésnek, akkor a felvásárlók 1 Ft-ra 2 groschent adtak, de ha az utalvány gazdag emberek kezébe került, akik be tudták váltatni azt az Udvari Kamaránál, akkor nekik a teljes összeget kifizették. Az Udvari Kamara ugyanakkor előírta, hogy egyrészt csak az válthatja be, akinek a nevére szólt (vagy annak közeli hozzátartozója), másrészt 1 Ft-ra csak 6 krajcár fizetését hagyták jóvá.³⁴ A szabályozás ellenére biztos, hogy folytak üzletek a *Restzettelekkel*. Csáky Pál egy kölcsönhöz fedezetként 1665–1673 közötti lévai

³¹ H. Németh István: Végvárak, városok, hadseregszállítók. A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526–1593. Történelmi Szemle 42. (2000) 203–243.

³² Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században (Thököly Sebestyén felemelkedése hátteréhez). Századok 129. (1995) 783.

³³ Leírták, hogy a hibák Őfelségének sok ezer forint kárt okoznak. A mustramester munkamoráljáról pedig kijelentették: nem tart rendet, tapasztalatlan emberekkel dolgozik és velük készítetteti el a kimutatásokat: ÖStA FHKA HFU 1654.11.12. (Kt. 450. fol. 20.)

³⁴ ÖStA FHKA HFU 1682.10.31. (Kt. 668. fol. 606–637.)

főkapitányi fizetését, pontosabban annak hátralékait kötötte le. Az erről kiállított főmustramesteri igazolást aztán át tudta adni, mintegy törlesztés gyanánt hitelezőjének.³⁵

Összességében megállapíthatjuk, hogy *Restzettel* kiállítása és a rajta szereplő hátralékok, igények kimutattatása sok esetben a katona érdekében állt. Nem feltétlenül a teljes pénzösszeg megkapása lehetett a célja, sokkal inkább a kötelezvényként is felfogható papír eladásával remélt biztos bevételhez jutni. A főuraknak, magas pozícióban szolgáló katonáknak kifejezetten érdekükben állt, hogy elmaradt járandóságaikról időről időre ilyen igazolásokat állítsanak ki. Hiszen a nagy összegeket látva az Udvari Kamara könnyebben hajlott a nehezen megvalósítható készpénzfizetés helyett részükre egy birtok adományozására. Bár a *Restzettel* végösszegének megállapításakor gyakran csak a megállapított járandóság 2/3-át ismerték el – szintén a „régóta érvényben lévő szokásra” hivatkozva. Egy-egy ellenőrzés során azonban így is lehetett elszámolási hibákra bukkanni. Amikor Batthyány Ádám beváltotta saját, de még apja, Batthyány Kristóf hátralékainak kimutatását, a szorgos számvevők apja esetében még túlfizetést (!) is megállapítottak – éppen a már említett 10 havi járandóságra történő hivatkozással. A kimutatások átvizsgálását és a benne szereplő adatok jóváhagyását követően a beváltott hátralékok fejében pedig a Batthyány család megkapta azokat a Baranya megyei birtokokat, amelyek évszázadokon keresztül tulajdonukban maradtak.³⁶

Ez a 16. századból is ismert jelenség szintén hozzátartozik a végvidéki rendszerhez és annak sokszínűségéhez. A már eleve nagyobb vagyonnal rendelkezők, vagy éppen a társadalmi ranglétrán feljebb kapaszkodni kívánók egyfajta stratégiájaként is leírható, hogy a korszakban oly bizonytalan készpénz helyett inkább birtokokon alapuljon egy-egy família vagyona. A készpénzfizetés másik hátránya pedig az Udvari Kamara által is elismert váltási haszon volt, azaz hiába a számítási forintban meglévő összeg, ha azt különböző pénznemben kapták meg a katonák. A váltás során pedig a fizetőmesterek tudatosan törekedtek némi nyereségre annak ellenére, hogy a nekik adott utasítások a nyeresékedést kifejezetten tiltották!

³⁵ ÖStA FHKA Hoffinanz Österreich 1695.01.07. (Kt. 1524.)

³⁶ ÖStA FHKA HFU 1700.04.14. (Kt. 914. fol. 232–287.)

Összegzés

Zárásként a végvidéki fizetéssel kapcsolatban szeretnénk pár általánosabb megállapítást tenni. A leírtakból levonható az a következtetés, hogy a magyarországi végvidék finanszírozása – mint a katonaság ellátása általában – kockázatos, de sokak számára jövedelmező üzlet volt. Befektetési lehetőség nemcsak a kereskedőknek, de a végvidék irányítását magára vállaló magas rangú tiszteknek is. A végvidéki finanszírozásban résztvevők egyes szereplői (bár kifejezetten nem azok, de akár) üzletemberként is leírhatók. Ők saját vagyonukból fektettek be, vagy vettek fel hitelt egy-egy fizetés lebonyolítására. Nemcsak magán érdekeltségek, hanem sokszor az „állami” adminisztráció képviselői is részesei voltak az egyébként kockázatos üzletnek. Legyen szó az élelmezésért felelős élelmezési igazgatókról, posztókereskedőkről, végvidéki főkapitányokról, esetleg egyházi személyekről. Nemcsak a végvidéki fizetés lebonyolítására lehetett készpénzt vagy posztót biztosítani, hiszen a katonaságnak szállított termények is haszonnal kecsegtettek. Aki azonban szerencsésen gyarapszik, annak nemcsak rövid távú haszonban, de például a család felemelkedésében is megtérül a befektetés. Már Bakács István is megírta a főnemesség hitelével kapcsolatos tanulmányában, hogy a pénz nem állhat kamatozás nélkül. Ha valaki nagyobb bevételre tett szert, szinte azonnal kiadta kamatra.³⁷

Egyházak is ezt tették, és éppen ezért találjuk meg őket a végvidéki finanszírozás különböző szintjein. Legjobb példa az esztergomi érsek szerepe, aki nemcsak az érsekújvári vár élelmezését vállalta magára, de rendszeresen pénzt is kölcsönzött a Magyar Kamarának a végvidéki fizetés lebonyolítására.³⁸ 1660-ban Pálffy Tamás zágrábi püspök kölcsönzött 30 000 Ft-ot, amit Szatmár vára katonasága és a felső-magyarországi hadtest élelmezésére fordítottak. Néhány hónappal később ugyanő, már egri érsekként ajánlott fel gabonát a katonaság ellátására. Ugyanekkor más magyar főurakkal is tárgyalni kellett az Udvari Kamara tanácsosainak, hogy adjanak gabonát a felső-magyarországi végvidék várai helyőrségének élelmezésére.³⁹

A gabonaszállításokba a nagy birtokállományokkal rendelkező magyar arisztokrata családok is bekapcsolódtak a 17. század közepén. Az Udvari Kamarával kötött szerződések értelmében a birtokadományok fejében vállalták el konkrétan megnevezett helyőrségek élelmezését. A Koháry család annak fejében kapott birtokadományt Csábrág és Szitnya uradalmakra, hogy cserébe 22 000 pozsonyi

³⁷ *Bakács István: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században.* (Történeti Statisztikai Közlemények 7.) Bp. 1965.

³⁸ Szelepcsényi György már említett esete mellett álljon itt csak egy példa a Pázmány Péter érsek által tett pénzkölcsönökre és élelmiszerszállítványokra is. ÖStA FHKA HFU 1634.10.17. (Kt. 355. fol. 108–109.)

³⁹ ÖStA FHKA HFU 1660.11.06. (Kt. 480. fol. 21–24.) és uo. 1660.12.03. (Kt. 481. fol. 13–16.)

mérő gabonát szállít a füleki helyőrség részére. Így már saját birtokairól tudta megoldani a gabona- és borszükséglet előteremtését.⁴⁰ A katonai szolgálatot vállaló nagybirtokosok felé felhalmozott hátralékok birtokadományra történő beváltása, majd azt követően az új birtokossal kötött élelmiszerszállítási szerződések minden bizonnyal mindkét fél hasznára voltak. Az Udvari (és a Magyar, illetve a Szepesi) Kamara így biztosítva látta a helyőrségek élelemellátását, a nagybirtokos pedig nemcsak új birtokkal gyarapodott, de a termények katonaság részére történő szállítása során újabb nyereségeket könyvelhetett el.⁴¹

Végezetül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a kora újkorban a fizetés, a járandóság egészen mást jelenthetett, mint a modern államokban. A közszolgálatban lévők fizetése és járandósága egyfajta kárpótlás volt azért, hogy az adott személy (legyen az hivatalnok vagy katona) nem végzett más irányú tevékenységet, és erejét hivatalára fordította. Ráadásul a 16–17. században a társadalom csak igen kis hányadának volt jogosultsága rendszeres jövedelemre, így az ország védelmére felesküdt katonaság kiemelt szerepe a járandóságokra való igény elismerésében is kifejezésre jutott. A magas pozíciókban lévők rendszeres fizetése is komoly adminisztrációs gondokat és finanszírozási nehézségeket támasztott (gondoljunk a nádori fizetésre). Iványi Emma kifejezésével élve a fizetésre egyfajta folyószámlaként tekintettek, amelynek terhére lehetett kisebb-nagyobb összegeket rendszertelenül felvenni.⁴²

A magyarországi német származású katonaság számára a katonai szolgálatért járó járandóság az egyetlen biztos bevételi forrás lehetett. Magyar és délszláv (helyi) társaik több lábon álltak: földművelés, postaszolgálat vagy éppen a hódoltsági portyázások és adószedés.⁴³ A magyar katonaság létalapja ugyanakkor szinte biztos nem a rendszertelenül kiutalt pénz- és posztóállomány lehetett. A Balaton környéki várakban és a Kanizsa elleni főkapitányságban a fő foglalatosság pedig elsősorban a szőlőművelésben és a marhakereskedelemben való részvételben testesült meg.⁴⁴

A végvidéki katonaság több, a központi igazgatás által is ismert másfelé való elköteleződése miatt sem kapta meg teljes járandóságát. A helyőrségi szolgálat speciális sajátosságai miatt automatikusan alakult ki ez az állapot. A végvidéki fizetésről készített jelentésekből kiderül, hogy sokszor a fizetőmesterek pénzt és posztót is vittek vissza magukkal Bécsbe, a katonák felé mégis hátralékok halmozódtak fel. Felmerül, hogy akkor miért nem adtak ki mégsem több havi ellátmányt? Erre a paradox helyzetre nehéz megnyugtató választ adni, csak sejtéseink lehetnek. A teljesen

⁴⁰ ÖStA FHKA HFU 1654.12.07. (Kt. 450. fol. 39–47.)

⁴¹ *H. Németh I.*: Végvárak, városok i. m. 240.

⁴² *Iványi E.*: Esterházy Pál i. m. 301.

⁴³ *Czigány I.*: Reform vagy kudarc i. m. 119–120.

⁴⁴ *Végh Ferenc*: Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végvárvasáros a XVI–XVII. században. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.) Bp. 2007. 190., 202., 206.

kifizetett német katonaság – akiknek nem volt más egzisztenciális alapjuk az országban – akár el is hagyhatta szolgálatát és hazamehetett. Így a várak őrzése hiányt szenvedett volna, és a várparancsnoknak újoncok toborzásáról is gondoskodni kellett volna.⁴⁵ A másik indok a végvidéki fizetési utasításokban keresendő, hiszen a végvidéki fizetést mindig a király – tehát végső soron az, akire a katona felesküdt – rendelte el. Ha ő egy alkalommal 2 havi készpénz és 3 havi posztó ellátmányt utalt ki a katonaságnak, akkor a fizető biztosok annál többet nem is adhattak ki.

A jól működő rendszereknek több, ráadásul egymással nehezen összeegyeztethető szempontnak is meg kell felelniük, így jó fizetési rendszert készíteni és működtetni is nehéz feladat. A katonák a magyarországi végvárrendszerben térben és időben is sokfélék voltak, sokféle élethelyzettel, érdekekkel, eltérő anyagi körülményekkel. Egy olyan világban, ahol az élet szinte minden területe – mai, centralizált államigazgatáshoz szokott felfogásunk szerint – annyira változatos és sokszínű volt, akkor vajon miért pont a hadsereg (közte a magyarországi végvidéken szolgáló magyar és német katonaság) finanszírozása ne lett volna az?

PAYING THE GARRISONS OF THE HUNGARIAN BORDER FORTS IN THE MIDDLE OF THE SEVENTEENTH CENTURY

by András Oross

SUMMARY

Stressing the constant lack of pay for the garrisons of the border forts is a set piece in Hungarian historiography. The present overview seeks answers to two systemic questions: why the regular remuneration of the military was a practical impossibility, and how, nonetheless, payments were effected in the middle and the second half of the seventeenth century. The payment and provisioning of the garrisons in the border forts was a risky yet lucrative enterprise for individuals or groups with the necessary amount of capital and taste for adventure. In fact, all those who took part in the financing of the border defences can be regarded as „businessmen”. These people invested their own money, or raised loans to organise a round of payment or provision. Yet it was not only private interests but frequently the representatives of the state administration who featured as business partners: victualling directors, border captains-in-chief, cloth merchants and even members of the Church.

⁴⁵ *Sarusi Kiss B.*: Murány végvár i. m. 132.